

DEN KORTE HISTORIE

4. 2025

Nordjyske
Museer

Vi giver historien liv

Magasinet den Korte Historie, Nr 4, 2025

Magasinet Den Korte Historie er et historiefagligt tidsskrift, der har til formål at udgive formidlingsartikler med relation til Nordjyske Museers geografiske ansvarsområde i de fire kommuner; Aalborg, Rebild, Mariagerfjord og Jammerbugt.

© Nordjyske Museer 2025

Tilladelse til brug af fotos skal hentes ved Nordjyske Museer og tilladelse til kopiering af indhold fra Den Korte Historie må kun finde sted med henvisning til Nordjyske Museer.

Udgivet af: Nordjyske Museer, Algade 48, 9000 Aalborg

Tidsskriftsdesign og layout:
Kirsten Bach Larsen, akila

Forsideillustration: Foto: Steen Lee Christensen,
Aalborg Luftfoto

ISSN: 2794-6983

Redaktionsgruppe:
Redaktionsgruppen for magasinet Den Korte Historie udgøres af arkæologer og historikere fra Nordjyske Museer.

Karen Povlsen
Jens-Erik Møller
Thor Bæch Pedersen
Thea Højvang Rasmussen

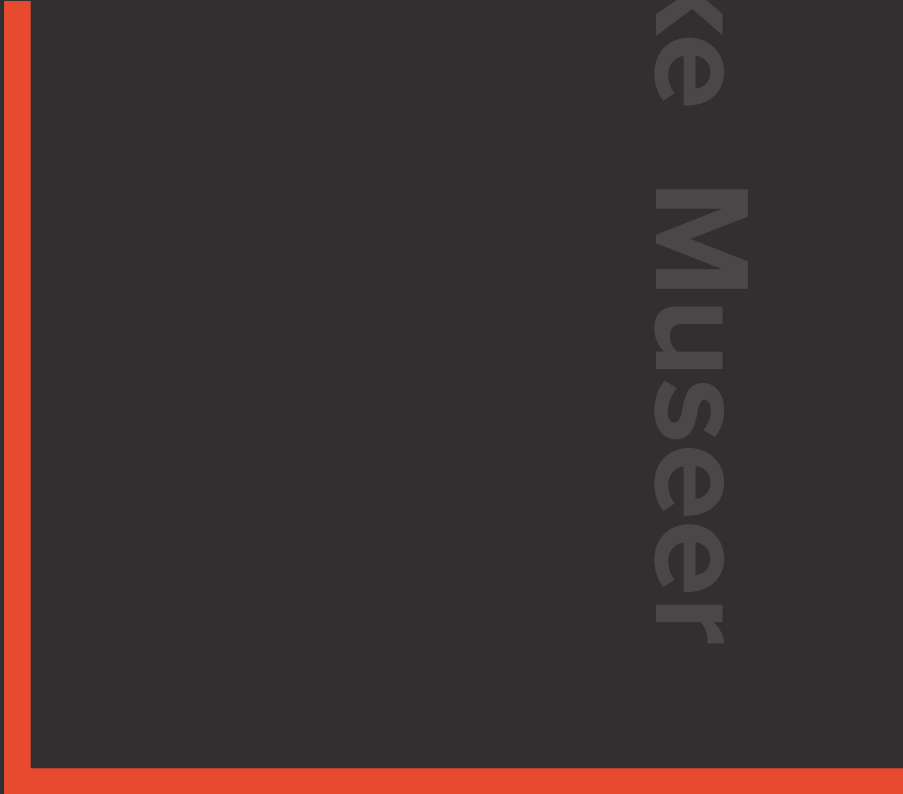
Nordjyske
Museer

Vi giver historien liv

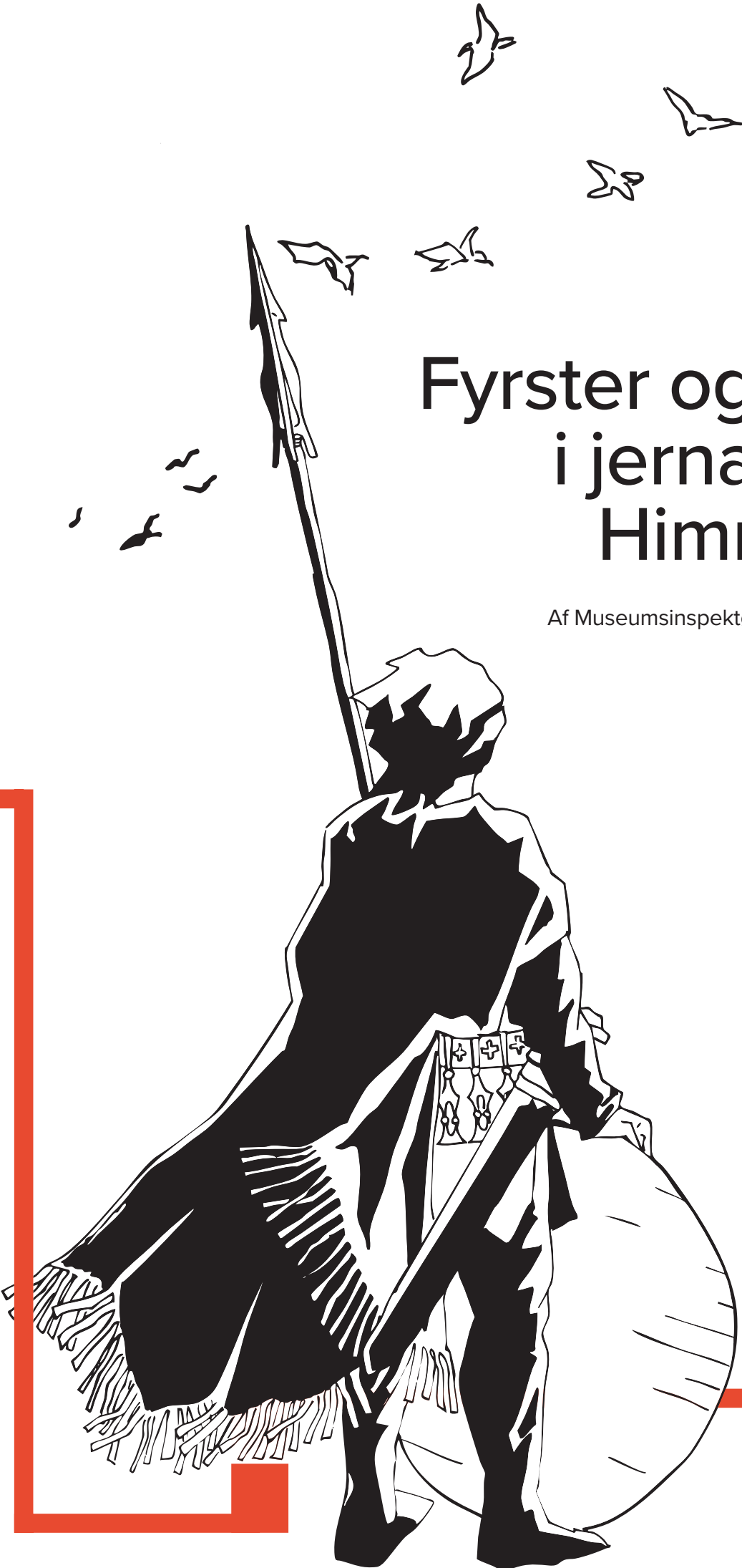

INDHOLD

Fyrster og fodfolk i jernalderens Himmerland Torben Trier Christiansen	4
I Gestapos Kløer Thor Bæch Pedersen	13
Limfjordens skjulte landskaber ... Diana Windfeldt-Schmidt og John Jensen	22
5000 års byggegaranti Thomas Rune Knudsen	32
Fortidens detektiver Peter Thomsen	40

Nordjyske Museer

Fyrster og fodfolk i jernalderens Himmerland

Af Museumsinspektør Torben Trier Christiansen

Grave og samfundsudvikling

Oldtidens grave udgør af flere årsager en af de vigtigste arkæologiske kildegrupper. Gravene og særligt de mange velbevarede genstande medgivet som gravgaver udgør fundamentet i de typologier, som arkæologer anvender, når et nyt fund skal dateres. Men gravene er også vigtige kilder til belysning af menneskenes tro og værdier i oldtiden og ad den vej til belysningen af samfundsforhold, der ligger væsentlig udover det rent praktiske såsom leve- og erhvervsforhold.

En af de ting, som står tydeligst i oldtidens grave, er, at ikke alle folk blev begravet ens. Mens nogle blev begravet med prompt og pragt iført smykker af guld og sølv og udstyret med en række fine importvarer til den sidste rejse, blev andre blot begravet i simple klæder uden smykker. De fik måske som gravgave kun et enkelt beskedent lerkar, som formentlig indeholdt lidt mad eller drikke til rejsen. En anseelig del af befolkning fik endog aldrig en rigtig grav.

Tolkningen af denne forskel og særligt af de rigeste grave udgør et centralt omdrejningspunkt for forståelsen af samfundsudviklingen frem mod etablering af det Danmark, som vi kender fra vikingetidens og middelalderens skriftlige kilder – det Danmark, som vikingekongen Harald Blåtand, i hvert fald ifølge ham selv, samlede i sidste halvdel af 900-tallet.

I perioden 2019-2022 undersøgte arkæologer fra Nordjyske Museer dele af en jernaldergravplads ved Grønhøjgård i udkanten af Vaarst i Himmerland. Den kan dateres til ca. år 200-550 e.Kr. – altså

århundreder før en egentlig rigsdannelse. På en række områder afviger den fra alle samtidige gravpladser i det Nordjyske. Faktisk er en del træk fra gravpladsen så usædvanlige, at man skal vidt omkring i Skandinavien og naboregionerne for at finde paralleller. Et af de iøjnefaldende træk var tilstedeværelsen af en håndfuld mandsgrave med rester efter våbenudstyr, hvoriblandt to var store, rigt udstyrede kammergrave – såkaldte fyrstegrave.

Fyrstegravene ved Vaarst

Gravpladsen ved Grønhøjgård ligger på et lille sydøst-nordvest orienteret bakkedrag. Her lå gravene i et langstrakt forløb, som dækkede et areal på ca. 5000 kvadratmeter. Indtil videre er der undersøgt lige godt og vel 100 grave på stedet, men der har oprindeligt været mange flere. Dyb pløjning i moderne tid har øjensynligt helt nedbrudt mange af gravene.

Bakkedraget falder lidt mod sydøst, og på gravpladsens højeste del mod nord har pladsens største grave været anlagt omkring et 11 meter langt treskibet kulthus, som formentlig har dannet ramme om vigtige religiøse ceremonier på stedet.

De to største grave lå lige nord for dette kulthus. Den ene målte 3,50x4,50 meter og var 1,10 meter dyb og den anden 2,50x3,50 meter og 0,80 meter i dybden. Begge var, på samme vis som hovedparten af pladsens øvrige grave, voldsomt forstyrret og vandaliseret, fordi de tidligere har været genåbnet – efter alt at dømme allerede i jernalderen. Trods forstyrrelserne sås i bunden af begge sporadiske spor af et træbygget kammer.

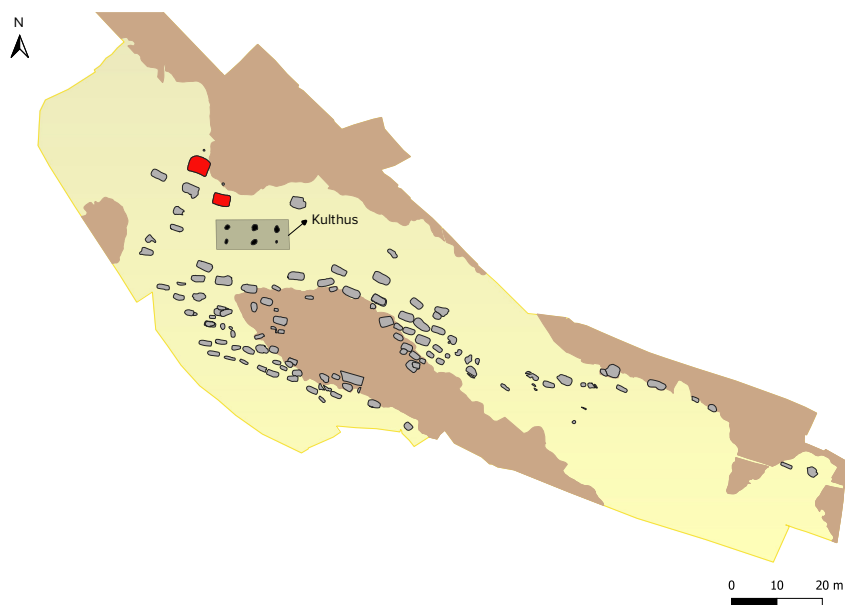

Fig. 1. Oversigtskort over Grønhøjgård-gravpladsen. Kulthuset er markeret med en firkant og seks sorte stolpehuller. Det er omgivet af de største grave, og de to fyrstegrave lige nord for bygningen er markeret med rødt. De grå plamager er grave, mens de brune markeringer er kulturlag, dvs. områder med bevarede jordlag, som udgjorde den overflade jernalderens mennesker gik rundt på

Genåbnet i samtiden

Under genåbningen af gravene er en meget stor del af gravgaverne åbenlyst blevet fjernet. Det meste af de tilbageværende rester af inventaret fandtes spredt rundt i fylden, der efter de forstyrrende indgreb blev skovlet tilbage i gravene.

I den store grav tættest ved kulthuset var et lille hjørne af kammeret uberørt af forstyrrelsen. Her lå et delvist væltet drikkeglas dekoreret med karakteristiske facetter. Det er efter alt at dømme produceret i et glasværksted i det nuværende Ukraine eller Moldova. Delvist under glasset lå en stor lansespids og tæt derved fire kløer fra en brun bjørn. Kløerne har formentlig siddet på et skind, der har foret gravbunden. I de forstyrrede dele af graven fandtes desuden små bidder af et overdådigt gravudstyr. Blandt fundene optræder fx seks små fine spænder og flere beslag fra fint bælteudstyr, to klynger af pilespidser, tre jernknive, fire spillebrikker af knogle/tak, et

Fig. 2. Hægte og malle af forgyldt sølv med niello. Fundet i den forstyrrede kammergrav lige nord for kulthuset.

Foto: Nordjyske Museer.

fragment af et forgyldt beslag, som muligvis stammer fra et sværd-skæfte, samt flere hægte og maller fra fine klæder af forskellige art. Sidstnævnte omfatter blandt andet to sæt unikke hæftespænder af forgyldt sølv dekoreret med dybt skårede spiraler i Nydamstil.

Desuden omfatter fundmaterialet fra graven skår fra flere knuste lerkar, en stor mængde dyrekogler og dele af skeletterne fra de gravlagte.

Blandt de humane knogler er der rester af hele fem individer af varierende alder og køn. Det kan på grund af forstyrrelsen af graven ikke udelukkes, at enkelte af menneskekoglerne reelt er "forurening" og ikke stammer fra netop denne grav. Omvendt kan det heller ikke afvises, at graven faktisk har rummet fem gravlagte. En stor del af dyrekoglerne stammer dog næppe fra den oprindelige grav, men er snarere endt i det forstyrrede fyld under genåbningen af graven. Noget tyder nemlig på, at der har ligget store mængder dyrekogler på fladen omkring kulthuset.

Hovedparten af fundmaterialet fra denne grav stammer 400-tallet, men enkelte fund er en generation eller to ældre. Om dette skyldes, at nogle af tingene var gamle arvestykker, som kom med i graven, eller om kammeret i graven er blevet benyttet til flere gravlæggelser igennem et par generationer, er på grund af det rodede gravlag umuligt at afgøre.

Også i gravpladsens største grav, som lå lige nord for graven med bjørnekløer og glas, var et lille hjørne upåvirket af den senere forstyrrelse. Her stod en bronzekedel af Vestlandstypen fyldt med hasselnødder og ved siden af denne en lille keramisk kop og et lidt større

Fig. 3. Vestlandskedel af bronze og bevarede hasselnødder. Kedlen, som indeholdt nødderne, blev fundet i et uforstyrret hjørne af gravpladsens største grav.

Foto: Nordjyske Museer.

5 cm

sammensunkent lerkar. Lidt derfra lå en lille klump sammenrustede metalgenstande. Det viste sig at være resterne af et lille sæt toiletudstyr med bøjlesaks og ragekniv og en fin pincet af forgylt sølv.

Herudover fandtes som i nabograven et større antal mere eller mindre fragmenterede fund i de forstyrrede dele af gravanlægget. Dette materiale omfatter blandt andet et par dragtnåle, to remspænder og flere beslag fra bæltter eller andet remudstyr, et par små ærmehægter, en jernhank til et skrin, dele af en keramisk tenvægt, en spillebrik af glas og flere skår fra et grønligt drikkeglas. Fundene tæller også en enkelt pilespid og et par beslag af sølvblik, som sandsynligvis har pyntet kanten af en skede eller et skjold. Finest er en lille pyntenitte af forgylt bronze. Nittens hoved er en støbt kopi af en romersk mønt. Stykker helt mage til kendes ikke, men blandt de mange fund fra våbenofringerne i Illerup Ådal findes en række lignende skjoldnitter med forskellige ansigter.

Fig. 4. Pyntenitte lavet efter en romersk mønt. Nitten, som formentlig har prydet et skjold, blev fundet i forstyrrede fyld af pladsens største grav.

Foto: Nordjyske Museer.

2,5 cm

Fundmaterialet fra denne grav tæller også en mængde små fragmenter af bronze og jern, hvis oprindelig funktion ikke kan bestemmes. Og ligesom i nabograven rummede den forstyrrede fyld også en mængde spredte knogler fra både dyr og mennesker. Menneskeknoglerne stammer også her fra minimum fem individer af varierende alder og køn, men som det var tilfældet i graven syd for, kan det ikke med sikkerhed slås fast, at alle knogler reelt stammer fra gravens oprindelig gravlag.

De to store kammergrave har umiddelbart ingen paralleller i det nordjyske, men enkelte lignende grave findes spredt over store dele af Nordeuropa. Disse grave, som almindeligvis betegnes fyrstegrave, har formentligt rummet regionale stammeledere. Gravgaverne og konstruktionerne varierer lidt, men meget af symbolikken er den samme. Man har tydeligvis på øverste samfundsniveau hyldet nogle

af de samme værdier – grundideologier om man vil – på tværs af stammegrænser over store områder.

Højstatus krigere

I en håndfuld af gravene lige syd for kulthuset fandtes også rester efter gravudstyr af ganske usædvanlig art. Blandt de mange fund fra disse grave var enkelte små fragmenter af tveæggede sværd og diverse mere eller mindre fragmenterede pyntebeslag, som kendes fra datidens militære bæltter.

Fundmaterialet fra de fleste af de samme grave omfatter også skår fra knuste drikkeglas, små rester af bronzebeklædte træspande og spillebrikker af glas. I et par af gravene fandtes også mindre genstande af guld: I én var det en romersk medaljon slået under Konstantin den Store, der var romersk kejser fra år 306-337 e.Kr., mens det i en anden var en 18 gram tung firdelt fingerring. Alt sammen typer af fund, som typisk kun optræder i et fåtal af jernalderens højstatusgrave.

På basis af analyser af det ofrede udstyr fra en slagen hær fundet i Illerup Ådal ved Skanderborg har man forsøgt at nærme sig en forståelse af en hærs opbygning i de første århundreder efter Kristi fødsel. Meget tyder på, at den grundlæggende organisation har været tredelt. I toppen fandtes nogle få egentlige hærledere, under dem en lille gruppe officerer og nederst en meget stor gruppe fodfolk udstyret med simpelt ensartet våbenudstyr.

Særligt de små pyntebeslag fra Grønhøjgårdgravene er interessant i denne sammenhæng. De optræder nemlig udelukkende på officerernes bæltter i Illerupfundet, og har tilsyneladende primært været i brug i 300-tallet. Det var altså sandsynligvis en række højtrangerende krigere, som blev gravlagt ved kulthuset i denne periode. En sådan serie af krigergrave er ellers ganske uhørt i dansk sammenhæng.

Fig. 5. Små korsformede pyntebeslag fra militære bæltter. Fundet i to af de rigt udstyrede krigergrave lige syd for kulthuset.

Foto: Nordjyske Museer.

Selvhævdende fyrstefamilier i usikre tider

Tidligere blev jernalderens grave og deres indhold tolket som en direkte afspejling af den gravlagtes levede liv. I dag er langt de fleste forskeres forståelse af gravene mere nuanceret. En hyppigt citeret sandhed lyder: "De døde begravede ikke sig selv". Gravene blev indrettet af de efterlevende, og fremstillingen af den afdøde dermed konstrueret af disse.

Set i det lys fremstår gravene som en slags rituel kommunikation. I det skriftløse jernaldersamfund har den rituelle kommunikation uden tvivl haft enorm betydning. Uden nedskrevne arverettigheder kunne dødsfald – ikke mindst i samfundets ledelse – potentielt medføre kaos og strid om ejendom, privilegier og magtpositioner. Gravritualerne har her været af afgørende betydning. Af samme årsag har man ofte investeret meget energi og overskud i gravene. Særligt hvis konkurrencen fra andre højtstående familier har været markant.

Under begravelsesceremonierne, som overhovederne af andre ledende slægter i regionen næppe har kunnet undslå sig for at deltage i, har den ledende familie på naturligste vis kunnet køre egne kandidater i stilling til arv af vigtige positioner, gods og magtbeføjelser. De fine grave på Grønhøjgravpladsen er altså lidt forsimplet sagt produkter af en regional magtelite, som i perioder har pustet sig lidt ekstra op for at tydeliggøre det sociale hierarki.

Det er muligt, at sporene efter genåbningen af gravene skal ses i lyset af netop ritualer, som har været knyttet til videredragelse af vigtige magtsymboler, der oprindeligt var medgivet som gravgaver. Men det kan heller ikke udelukkes, at genåbningerne blev foretaget af udefrakommende ransmænd, som søgte de selvsamme magtsymboler. Udover våben og andet militært udstyr, som fragmenterne viser faktisk *har* været i gravene, er det imidlertid uvist hvad og hvor meget, der blev taget fra de gravlagte.

I fyrstegrave fra andre egne af Nordeuropa er der fundet tunge arm- og halsringe af guld, og ringene optræder også på flere små figurfremstillinger af højtrangerende mandspersoner fra jernalderen. Ringene har tydeligvis udgjort vigtige symbolske statusmarkører. Ved Fræer 12 kilometer syd for Vaarst blev der i 1800-tallet fundet fem sådanne halsringe af guld med en samlet vægt på 1862 gram. Arkæologisk har vi ingen mulighed for at koble de to fundpladser sammen, men skulle man udpege mulige bærere af ringe af denne kvalitet, så ville fyrsterne fra Vaarst umiddelbart være et godt bud.

Illustration: Nordjyske Museer

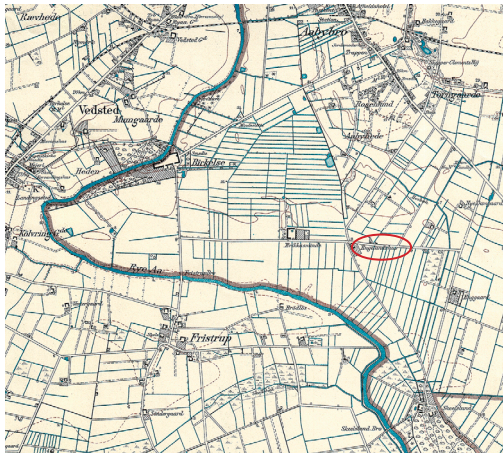
I Gestapos Kløer

En beretning om Aage Ingemann Kristensen

Af museumsinspektør Thor Bæch Pedersen

Aage Ingemann Christensen, født 1. marts 1914. Fotoet stammer
formentlig fra hans legitimationskort fra besættelsestiden.

Foto: Kurt Ingemann Christensen

Aage Ingemanns Christensens bopæl på Englandshusvej 36, Aaby Sdr. Kær.

Kort: Nordjyske Museer

Husmandsstedet på Englandshusvej 36, Aaby Sdr. Kær, hvor Aage blev anholdt – som det så ud i 1946.

Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Ungdomsfoto af Aage Ingemann Christensen.

Foto: Kurt Ingemann Christensen

13. december 1944 blev den 30-årige arbejdsmand Aage Ingemann Christensen anholdt af det tyske feldtgendarmeri i sit hjem ved den nordjyske by Aabybro. Årsagen var, at Aage kort tid forinden havde købt en pistol af en tysk soldat for 100 kr.

Aage blev overført til det tyske sikkerhedspoliti Gestapos berygtede hovedkvarter i Aalborg, der lå i Højskolehotellet i det centrale Aalborg. Her blev han forhørt om sagen, og han blev udover ulovlig erhvervelse af pistolen, også mistænkt for at være modstandsmand.

Hårdhændet forhør

Da Aage kom ind i forhørslokalet, placerede han sig med ryggen mod væggen lige inden for døren. I lokalet befandt sig Arthur Katzemich, Walther Thiel og Karl Wentzlau, alle tre fra Gestapo, samt en dansk tolk ved navn Gunnar Jensen.

Højskolehotellet, Boulevarden 27, Aalborg, der fungerede som Gestapos hovedkvarter fra september 1943 til befrielsen i maj 1945.

Foto: Aalborg Stadsarkiv

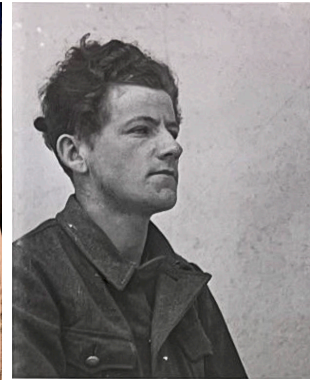
Gestapofolkene
Arthur Katzemic
Foto: Rigsarkivet

Karl Wentzlau

Walther Theil

Den danske tolk
Gunnar Jensen.

Her blev Aage spurgt, om han ville vedkende sig at være en del af en sabotagegruppe, hvilket han benægtede.

Arthur Katzemich gik hen til Aage og med en knytnæve slog han ham i gulvet med et kæbestød. Aage kom lidt fortumlet på benene igen, hvorpå han på ny blev ramt af endnu et kæbestød fra Katzemich, der fik ham til at falde om på gulvet igen. Denne gang med blodet løbende fra munden.

Aage blev spurgt, om han fortsat benægtede, at han var en del af en sabotagegruppe. Aage kunne ikke andet end at sige sandheden, så han benægtede endnu engang.

Det fik Katzemich til at beordre, at Tyremien skulle hentes.

En Tyremie er en ca. en meter lang pisk lavet af kønsdelen fra en tyr.

Foto: Nordjyske Museer

Thiel og Wentzlau greb fat i Aage og tvang ham ned over et bord, hvor han blev fastholdt, hvorefter de på skift tildelte Aage adskillige slag med det frygtet torturretskab tyremien. Af og til stoppede slagene kortvarigt, og der blev spurgt, om han ville tilstå at være sabotør, hvilket Aage sandfærdigt benægtede.

Efter en halv time afsluttedes forhøret, så Aage kunne han få lejlighed til at tænke sig om. Det blev gjort klart for Aage, at pinslerne blot var en forsmag på, hvad der ventede ham i den kommende tid, hvis han ikke tilstod.

Til Kong Hans Gade arrest

Aage blev efterfølgende kørt til den overfyldte arrest i Kong Hans Gade tæt derved, hvor mange af Gestapos nordjyske fanger var placeret. Her fik han tid til at tænke, og han har uundgåeligt hørt på andre fangers frygtelige fortællinger om de uhyggelige overgreb, de var blevet udsat for.

Hver gang fangerne kunne høre, at der blev ringet tre gange på dørklokken, vidste de, at folk fra Gestapo var på vej ind i arresten efter fanger, der skulle til afhøringen på Højskolehotellet. Her kunne de med hjertebanken kun håbe på, at det ikke blev dem denne gang. Gestapos trusler mod Aage om daglige forhør holdt ikke stik, og Aage fik lov at vente omkring ti dage i arresten, inden han igen blev hentet til afhøring.

I skærpet forhør igen

Aage håbede sikkert på, at Gestapofolkene havde indset, at han intet havde at gøre med sabotager og våbennedkastninger. Det var desværre ikke tilfældet. Mellem jul og nytår 1944 blev Aage igen hentet ind til afhøring hos Thiel og Wentzlau og med Gunnar Jensen som tolk.

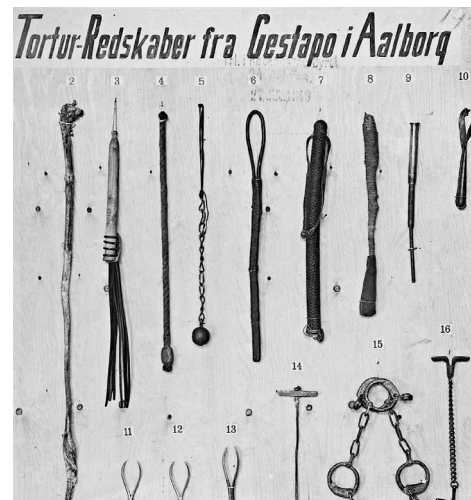
Gennem tolken blev han spurgt, om han ville tilstå, og Aage svarede, at han ikke havde andet at tilstå, end det han allerede havde gjort, nemlig at han havde købt pistolen af en tyske soldat.

Herefter blev Aage igen lagt ned over et bord af Thiel og Wentzlau, og slagene med tyremien haglede atter ned over ham. Af og til stoppede slagene, og han blev spurgt, om han ville tilstå. Det ville Aage ikke, og han forsøgte at forklare, at der måtte være tale om aftalt spil mellem den tyske soldat og feldtgendarmeriet for at snyde Aage for de 100 kr. Det ville Thiel og Wentzlau ikke høre tale om, og torturen fortsatte. Da det skærpede forhør var slut, blev Aage igen fragtet tilbage til arresten i Kong Hans Gade.

Denne gang varede det dog ikke længe, før han skulle igennem pinslerne for tredje gang. Allerede to dage efter blev Aage nemlig hentet ind på Højskolehotellet til endnu en afhøring.

Thiel og Wentzlau fortsatte, hvor de var sluttet to dage forinden. Piskeslagene flænsede den mishandlede hud på bagdelen, og det blev så slemt, at tolken Gunnar Jensen flere gange var nødt til at forlade lokalet, fordi han blev dårlig af at overvære den tortur, som Aage undergik. Ifølge Gunnar Jensen selv var de tre afhøringer af Aage de værste, han oplevede i sin tid som tolk for Gestapo.

Det var sidste afhøring, som Aage blev udsat for. Han blev efterfølgende transporteret tilbage til arresten, hvor han frem til befrielsen i maj 1945 hver dag frygtede for, at han igen skulle udsættes for tortur.

Torturredskaber benyttet af Gestapo i Aalborg.

Foto: Rigsarkivet

Kong Hans Gade arrest, 1921. I arresten sad en stor del af Gestapos fanger.

Foto: Tønnies, Aalborg Stadsarkiv

Rædslerne fortsatte

Pinslerne sluttede dog ikke for Aage, selvom han ikke blev hevet ind til flere forhør. Snart gik der betændelse i de sår, som den grove tortur havde efterladt, og Aage kunne hverken sidde eller ligge. Da det gik op for gestapofolkene, at Aages tilstand var kritisk, og at han havde behov for lægehjælp, blev tolken Gunnar Jensen sendt til arresten med salve til Aages betændte sår. Gestapo havde ellers forbudt al lægehjælp udefra.

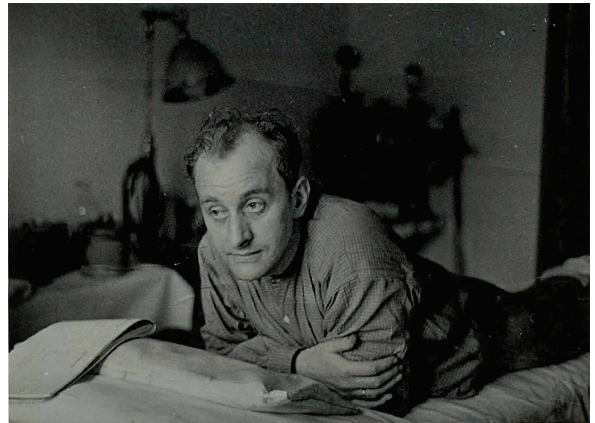
På grund af de betændte sår blev Aage siddende i arresten, mens de fleste andre fanger løbende blev ført til forvaring i Frøslevlejren, og ved befrielsen sad kun tre fanger tilbage i Kong Hans Gade: journalist Niels August Eigenbroth, købmand Nicolaj Frandsen og så Aage. Både Aage og Frandsen var på grund af mishandling under forhørene så medtaget, at de ikke kunne transporteres til Frøslevlejren, mens Eigenbroths kendskab til Gestapo tilsyneladende var så stort, at man ikke ville slippe ham.

I arresten havde fangerne om aftenen 4. maj fået kendskab til den tyske kapitulation, der skulle træde i kraft næste morgen kl. otte, og de øjnede derfor håbet om, at deres mareridt snart skulle få en ende. Så let skulle det dog ikke gå.

Fra fange til gidsel

Tidligt om morgenen 5. maj, omkring kl. fire, mens byens borgere stadig sov festrusen ud efter det glade befrielsesbudskab, blev de tre fanger hentet i arresten af Gestapo og ført ud i et ventende køretøj. De var ikke længere fanger, men nu i stedet gidsler, der skulle sikre de omkring 30 gestapofolk fri passage ud af Aalborg. På salatfadets tag lå en maskingeværsskytte, der skulle beskytte kortegen, der bestod af omkring otte køretøjer.

Bilkortegen kørte gennem Aalborg, krydse Limfjordsbroen og fortsatte mod nord. Målet var Brønderslev ca. 35 km nord for Aalborg. Da bilkortegen var halvvejs og nærmede sig byen Sulsted, fløj et lavtgående fly tæt hen over bilerne, og fra maskingeværsskytten på taget lød det: "*Los, los! Engländer, Engländer!*", hvilket fik føreren af salatfadet, Emanuel Jensen, til at træde speederen i bund, mens han forsøgte at holde øje med

Journalisten Niels August Eigenbroth og købmanden Nicolaj Frandsen, som begge sad fængslet i arresten i Kong Hans Gade sammen med Aage.

Foto: Aalborg Stadsarkiv og Rigsarkivet

Bussen, også kaldet salatfadet, som Gestapo benyttede i forbindelse med flugten fra Aalborg. Her fotograferet ved politigården i Aalborg.

Foto: Aalborg Stadsarkiv

flyet. Det bevirkede dog, at han mistede herredømmet over køretøjet, der forulykkede i nogle grantræer, ude af stand til at køre videre.

Gestapochefen Fritz Bolle blev rasende, og på stedet dannede han spontant en krigsret, hvor Emanuel Jensen blev anklaget for bevidst at have saboteret flugten. Med sin hånd på pistolen udpegede Bolle, udover sig selv, fire dommere blandt de flygtende gestapofolk.

"Schuldig oder nicht schuldig!?"

Bolle og hans næstkommanderende Johann Zehetmayer stemte for henrettelse ved skydning, mens de tre andre frikendte Emanuel Jensen, og han slap dermed livet i behold. Flugten kunne fortsætte.

Gidsler og gestapofolk blev flyttet over i de resterende køretøjer, mens nogle måtte vente på, at der kom biler fra Brønderslev for at hente dem.

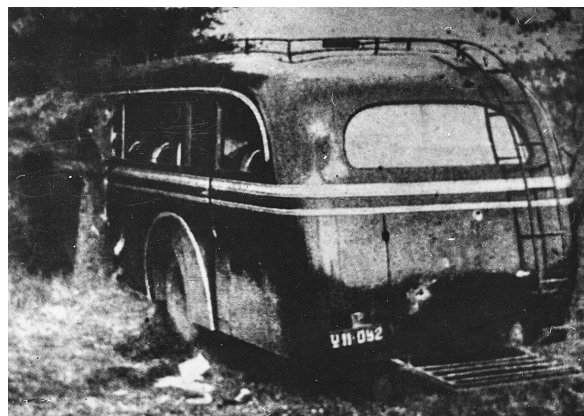
Skulle have været likvideret

Flugtkortegen fortsatte til Brønderslev, hvor de kort før kl. otte kørte ind i gården på Hotel Phønix, hvor den øverstkommanderende for værnemagten i Nordjylland, Heinrich von Behr, havde sit hovedkvarter. Gestapofolkene kom alle indenfor, hvor de blev bispist, fik nye, falske soldaterpapirer og blev klædt i værnemagtsuniformer, så de fremstod som almindelige tyske soldater og ikke krigsforbryderiske gestapofolk.

Imens blev Aage og de andre gidsler bevogtet i gården af den danske gestapotolk Svend Ølholm. Da klokken nærmede sig middag, kom gestapochefen Bolle og den næstkommanderende Zehetmayer ud i gården, hvor gidslerne blev bevogtet. Her diskuterede de, hvad der skulle ske med de tre gidsler. Dem havde de jo ikke længere brug for, konstaterede de.

Bolle gav kynisk ordre til, at de skulle køres ud af byen og "lægges ned", altså likvideres. Dette overhørte den sønderjyske gestapomand, Christian Jessen Mikkelsen, som påtog sig likvideringsopgaven og udpegede Peder Christian Larsen som chauffør, hvorefter de kørte afsted med gidslerne.

Jessen Mikkelsen øjnede imidlertid en mulighed for slippe billigere ved det forventede forestående retsopgør, hvis han nu hjalp gidslerne. I stedet for at likvidere dem, valgte han at sætte dem

Salatfadet fotograferet forulykket mellem nogle grantræer omkring Sulsted.

Foto: Frihedsmuseets Fotoarkiv

Gestapochefen Fritz Bolle og hans næstkommanderende Johann Zehetmayer. Fritz Bolle blev af statsadvokaten i efteråret 1946 betegnet som "formentlig den groveste sadist der har været her i landet", hvilket vidner om Bolles brutale fremfærd i Nordjylland. Johann Zehetmayer begik selvmord i Løkken den 6. maj 1945.

Foto: Rigsarkivet og Bundesarchiv

Heinrich von Behr, øverstkommanderende for den tyske værnemagt i Nordjylland.

Foto: Bundesarchiv

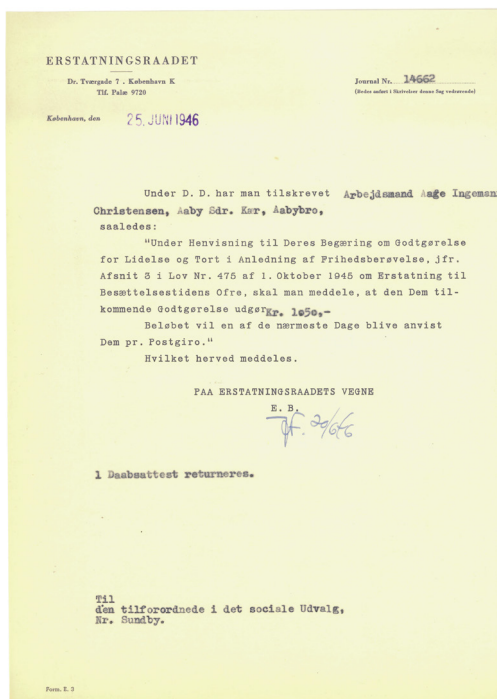
Gestapomanden Christian Jessen Mikkelsen fremtræder på den ene side som en skruppelløs gestapobøddel, og på den anden side fremstår han som en sympatisk person, der skånede gidslernes liv. Chaufføren Peder Christian Larsen, og tolken Svend Ølholm.

Foto: Rigsarkivet

af ved en købmand nord for byen Tylstrup, hvorfra Eigenbroth kunne ringe efter hjælp til Frandsen og Aage, der begge var meget medtagede. I sidste øjeblik undgik Aage og de to fæller døden, og befrielsen indtraf endelig også for dem.

Retsopgøret

Aage afgav efter befrielsen sin forklaring til det danske politi og vidnede et par gange i forbindelse med de efterfølgende retssager. Tolken Gunnar Jensen blev i byretten idømt livsvarigt fængsel, som dog i landsretten sænkedes til 20 år. Gestapomanden Walther Thiel blev idømt 14 års fængsel i byretten, hvilket blev nedsat til syv års fængsel i landsretten. Gestapomanden Karl Wentzlau blev aldrig

Brev hvori Aage tilkendes erstatning på 1.050 kr. for hans lidelser under besættelsen.

Foto: Kurt Ingemann Christensen

På billedet ses Aages voldsomme ar fotograferet næsten tre år efter torturen fandt sted, efteråret 1947.

Foto: Nordjyske Museer

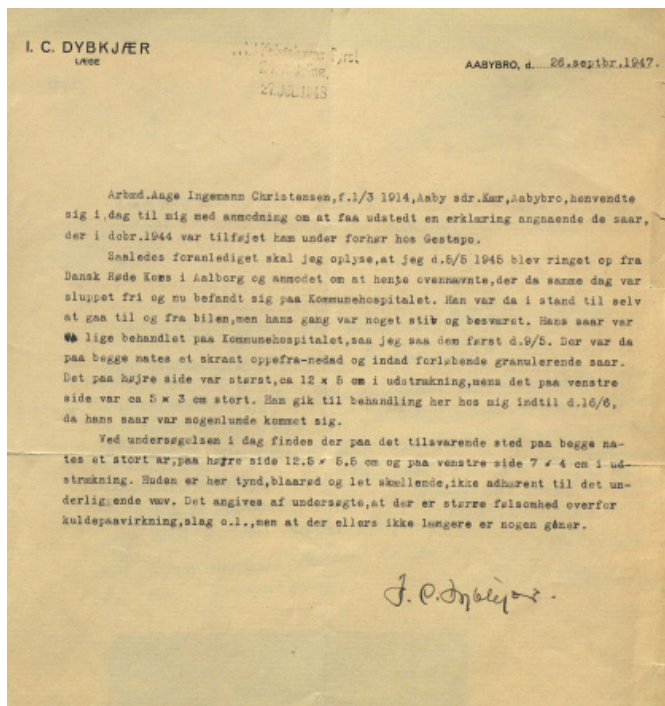
dømt for de forbrydelser, som han begik mod Aage. Han blev i stedet udleveret til retsforfølgelse i Frankrig, da man vurderede, at hans synderegister var mere omfattende der.

Fritz Bolle, der var øverste ansvarlig for både torturen af Aage og ikke mindst likvideringsordren, slap ud af Danmark og skjulte sig i Karlsruhe frem til sin død i 1973, og han blev derfor aldrig stillet til ansvar for sine omfattende forbrydelser i Nordjylland.

”Det var dengang. Vi lever nu.”

Aage var uarbejdsdygtig frem til efteråret 1945. Han søgte derfor om godtgørelse for de uhyrligheder, som han havde været udsat for. Aage blev tilkendt 1.050 kr. i erstatning, svarende til omkring 25.000 kr. i 2025-kroner. En ringe sum, når man tager i betragtning, at han havde mistet næsten et års indkomst og var blevet udsat for ufattelig svie og smerte. Trods det lave beløb, har erstatningen formentligt fungeret som en officiel anerkendelse fra den danske stat, om at Aage havde været udsat for uhyrligheder, som nok alligevel aldrig ville kunne godtgøres med en økonomiske kompensation.

Aage døde 10. april 1980, 66 år gammel, efter flere års problemer med hjertet. Efter besættelsen levede han umiddelbart et normalt liv. Han blev gift og fik sønnen Kurt, men Aage talte aldrig om sine

Lægeudtalelse vedrørende Aage fra efteråret 1947, hvori arene, som Gestapos tortur havde efterladt på Aages krop, beskrives.

Foto: Kurt Ingemann Christensen

Bryllupsbillede af Aage Ingemann Christensen og Oda Thøgersen den 12. december 1949.

Foto: Kurt Ingemann Christensen

oplevelser under besættelsen. Når sønnen Kurt spurgte ind til farens oplevelser og de synlige ar på hans krop, svarede Aage: *"Det var dengang. Vi lever nu."*

Begivenheder og oplevelser under besættelsen satte sig for mange mennesker dybe spor i årene derefter, det gjaldt også for Aage og hans familie. For selvom ingen i familien kendte Aages historie, har sønnen senere fortalt, hvordan Aage til tider havde det svært i sociale situationer og var fraværende – med moderne briller en klar eftervirkning af de uhyrlige oplevelser, han havde i Gestapos varetægt. En eftervirkning, der selv mange år efter Aages død stadig påvirker familien.

Historien om Aage Ingemann Christensens uhyggelige oplevelser er stykket sammen ud fra beretninger fra andre gestapofanger, lægenotater, politiets afhøringer af Aage og gestapobødlerne, samt sønnen Kurts beretning om Aages liv.

An aerial photograph of the Limfjorden region in Denmark. The image shows a vast, dark blue fjord winding through a green landscape. In the foreground, there are green fields and a small cluster of houses. In the background, a large town is visible, and further out, a line of wind turbines stretches across the horizon under a bright blue sky with some clouds.

Limfjordens skjulte landskaber ... i naturens vold og magt

Foto:
Steen Lee Christensen,
Aalborg Luftfoto

Af Formidlingsinspektør Diana Windfeldt-Schmidt
Kommunikationsmedarbejder John Jensen

Landskabet omkring Limfjorden har de seneste 20.000 år vekslet mellem arktiske tundraforhold og mildere klimaer, som har fremmet plante- og dyrevækst og gjort det muligt for mennesker at bosætte sig nær fjorden. De omskiftelige forhold har tvunget mennesker til konstant at tilpasse sig.

De lavtliggende områder omkring fjorden har skiftevis været tørlagt og oversvømmet i flere tusinde år, hvilket har efterladt store sedimentaflejringer ovenpå hinanden. Disse aflejringer af for eksempel sand og ler har indkapslet menneskenes bopladser, og den fugtige undergrund giver gode bevaringsforhold. Undergrunden ved Limfjorden kan derfor fortælle os ukendte historier om mennesket og klimaet i et foranderligt fjordlandskab.

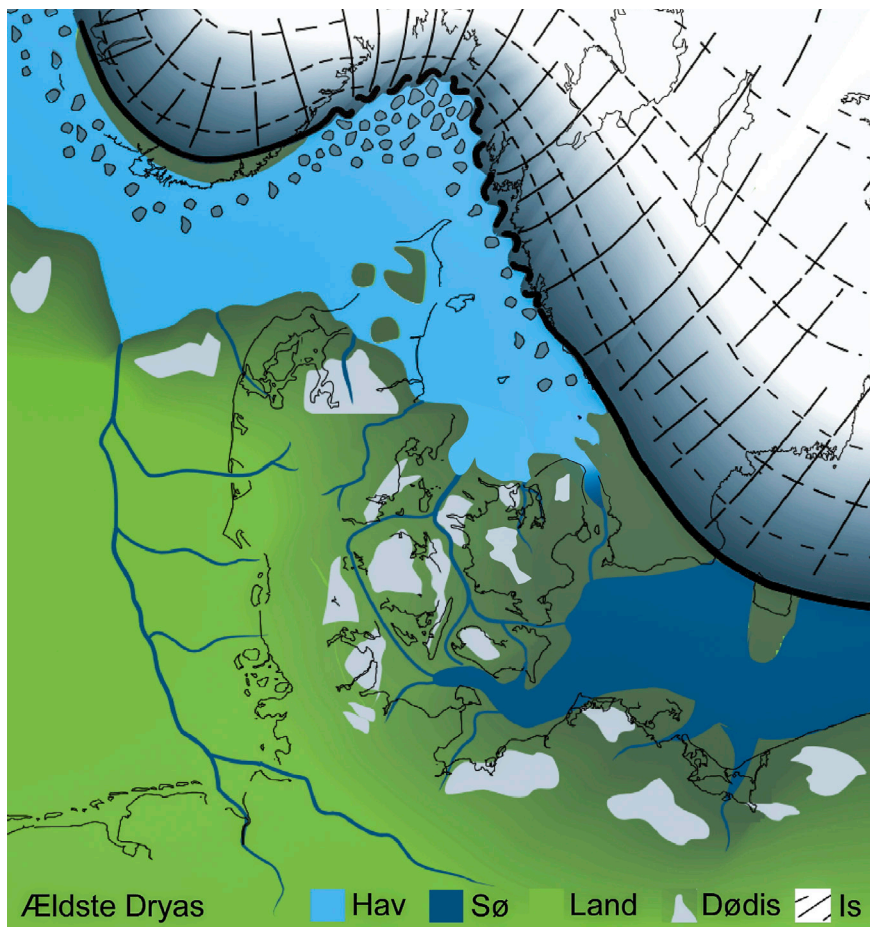
Landet bliver skabt

Vi er i slutningen af den seneste istid, cirka 13.000 – 10.000 f.Kr., og Danmark er igen isfrit efter flere hundredetusinde års vekslen mellem isdække og arktisk tundraland.

Området er ugæstfrit, og mennesket holder sig endnu langt syd for den danske grænse. Selvom temperaturen generelt er stigende, er der fortsat køligt, og det store landområde, Doggerland, som strækker sig fra de nuværende britiske øer ind til Østersøområdet, er svært fremkommeligt på grund af floder og vådområder med store mængder smeltevand fra efterladt is. Det meste af det nuvæ-

Egholm set fra sydvest.

Foto: Steen Lee Christensen,
Aalborg Luftfoto

Det danske område var en del af det kæmpestore landområde, Doggerland, der strakte sig fra de britiske øer til den nuværende Østersø. Iskappen dækkede endnu Norge og Sverige, kun adskilt fra det nordjyske område af Yoldiahavet.

Kilde: Michael Houmark-Nielsen

rende Vendsyssel er dækket af det iskolde Yoldiahav, hvor der i den nordlige del blandt andet lever hvalrosser, grønlandssæler, isbjørne og narhvaler. Det, der senere bliver til Limfjordens østlige del, ligger ved ishavets sydlige grænse.

Slettelandet, der i dag er det østlige Limfjordsområde, er fyldt med pionérplanter som rypelyng, klokkeblomst, havtorn, pil og enebær. Lav bevoksning, der kan eksistere i et tundramiljø, hvor sommertemperaturerne sjældent kommer over 8-9 grader.

Rypelyng.

Foto: Ethan Rose,
Wikimedia Commons

Det er den ældste jægerstenalder i Danmark, og de konstant vandrede rensdyrflokke har stor betydning for jægerfolket, som året rundt følger dyrenes vandring for at kunne jage dem, primært med spyd. Mennesket vandrer så småt mod det danske område, men kun de yngste jæger-kulturer, Bromme- og Ahrensburg-kulturene (12.000 – 9.000 f.Kr.), ser ud til at have bosat sig i det barske nordjyske område.

Temperaturerne stiger

Men temperaturerne stiger, klimaet mildnes, og gennem de tre årtusinder bevæger jægerfolket sig nu længere og længere mod nord, efterhånden som landet bliver mere gæstfrit.

De store flokke af rensdyr er begyndt at trække væk fra Danmark mod det nordlige Skandinavien, alt imens blandt andet kæmpehjorte og elge kommer til. Der er et rigt dyreliv af både store græssere, rovdyr, fugle og fisk. Men der er fortsat barske vilkår, og der har næppe været mere end 1000 mennesker til stede i det område, vi i dag kalder Danmark. I nutiden er de menneskelige spor af den tids beboelse i Limfjordsområdet endnu sparsomme og sandsynligvis godt begravede i undergrunden.

Klimaet forandrer sig

9.500 f.Kr. forandrer temperaturen og klimaet sig pludselig voldsomt. På blot 30 år stiger temperaturen seks-syv grader, og i løbet af én generation skifter klimaet fra arktisk til tempereret klima.

Doggerlands store tundralandskab bliver efterhånden dækket af tæt skov. Menneskene tilpasser sig de nye vilkår og jager nu i de endeløse skovområder, der de første mange hundreder af år er åbne og lyse med vækster som enebær, bævreasp og røn, urter, græs og birk.

Rensdyrene er væk, men den brune bjørn, ulven og masser af smådyr som mus, hare og bæver er fortsat til stede. Der er et rigt fugle- og planteliv og masser af fisk og havdyr, og jægerne har måttet omstille sig fra at nedlægge byttet i de store rensdyrflokke til at jage spredtlevende standvildt.

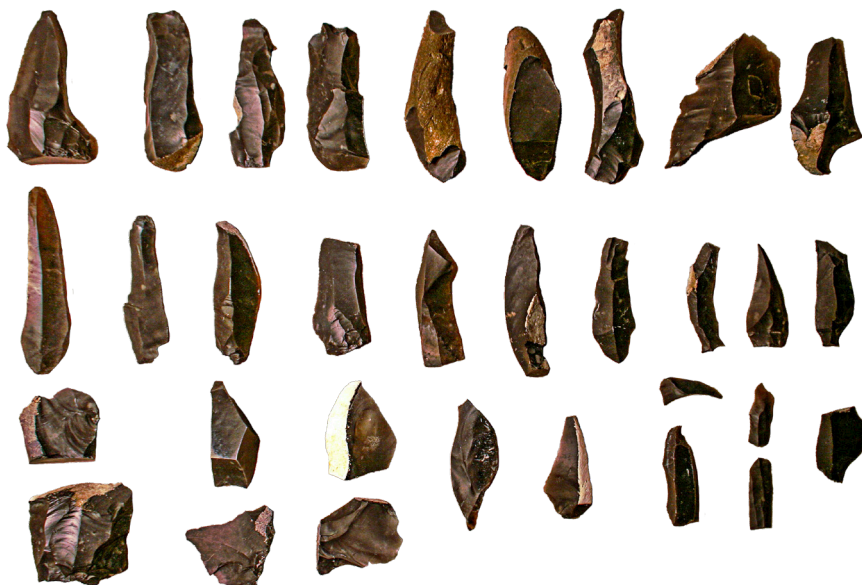
Nærbillede af det nordjyske område i Yoldiahavet.

Kilde: Michael Houmark-Nielsen

Den irske kæmpehjort kunne veje op til 700 kilo og kunne blive mere end 2 meter høj ved skuldrene. Geviret kunne veje op til 45 kilo og havde et spænd på op til 4 meter.

Kilde: Wikimedia, Palæontologisk Museum Munich

Samling af flintredskaber fundet på Egholm.

Foto: Nordjyske Museer

Nye fødemuligheder

Fødemulighederne er store for menneskene i denne periode af stenalderen, som kaldes Maglemosetid. Gennem nogle årtusinder bliver dyrelivet udvidet med blandt andet bison, urokse og vildhest. I den sidste del af perioden, hvor skoven er blevet tæt og svært fremkommelig urskov, er der også kommet kronhjorte og vildsvin til.

Hvad det har af betydning for stenaldermenneskets kost, er der ikke mange sikre indikationer på, men via knoglefund på udgravede bopladser fra jægerstenalderen kan man i dag se, at jagtudbyttet både var store græssere og mindre dyr som pindsvin, mår, egern, vildkat og en stor variation af fugle, fisk og havdyr.

Egernet er et af de smådyr, der også var byttedyr for jægerne i stenalderen.

Foto: Rhododendrites via Wikimedia Commons

Landet ændrer sig

Omkring 6.400 f.Kr. glider maglemosetid over i kongemosetid. Vi er stadig i jægerstenalderen. Kongemosefolkene har vi ikke mange spor efter i Nordjylland. Det er fordi, tiden fra 9.000 f.Kr. til 5.700 f.Kr. bringer voldsomme forandringer for det landområde, Danmark er en del af.

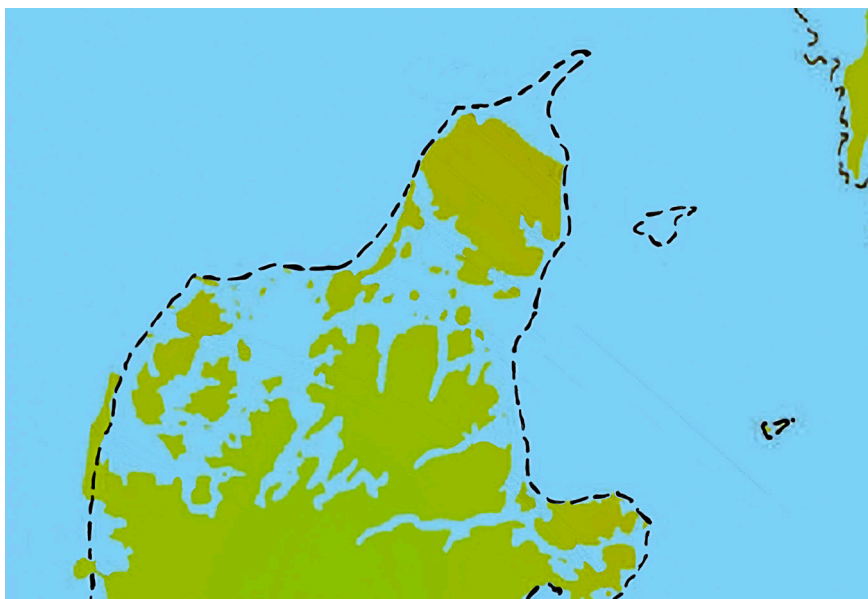
De enorme is-afsmeltninger får verdenshavene til at stige, og landjorden bliver ikke længere presset ned af istidens enorme gletsjere. Det resulterer i, at landet hæver sig i nogle områder og sænker sig i andre. Danmark ligger på en vippeakse, der går fra Nisum Fjord til Nordfalster. Nord for akse hæver landet sig, og syd for sænker det sig.

Doggerland bliver i løbet af godt 3.000 år oversvømmet og omdannet til det nuværende Nordsøen. Mange af Maglemose- og Kongemosejægerens efterladenskaber ligger derfor nu på dybt vand.

Den vestlige del af Limfjordsområdet er fastland med moseområder indtil 8.000 f.Kr., men temperaturen stiger fortsat, og havet breder sig mellem 7000 og 6000 f.Kr. ind over Nordjylland. Det sydlige Vendsyssel og Thy er blevet et saltet ø-hav, Littorinahavet, med et utal af øer. Fjorden består af to dele, der kun er forbundne med et smalt stræde ved Aggersund.

Limfjorden har bredt sig

Vi er nu i Ertebøllekulturens tid (5.400 - 4.000 f.Kr.). Jægerstenalderen er i sit sidste stadie, og det vandrige Nordjylland giver jæger-fiskerkulturen nærmest ideelle livsbetingelser. Havet i Limfjordsområdet er meget saltrigt, klimaet er mildt og gennemsnitstemperaturen nogle grader højere end i dag.

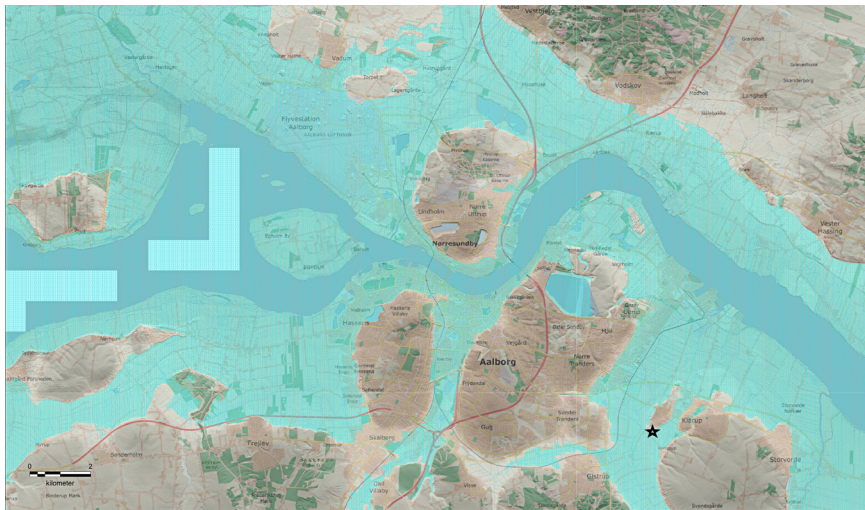

Kystlinjen forandrer sig fortsat og havet kaldes nu Littorinahavet, hvor den nordjyske del består af mange små øer.

Illustration efter K. Aaris-Sørensen, 1988

Men naturen ændrer sig fortsat, og menneskene må konstant tilpasse sig til nye livsbetingelser og fødemuligheder. Mange af bopladserne befinder sig ved kysterne.

Ved Aalborg er Limfjordens vandstand lidt mere end fem meter højere end i dag, og folk lever på bakkeøer, der giver dem mulighed for både at drive jagt i baglandet, samle urter og hasselnødder og udnytte det fiskerige farvand med rige østersbanker. Antallet af bopladser viser, at befolkningstallet er steget betragteligt.

Ved Klarup er der fundet spor efter en kystboplads (markeret med sort stjerne), som folk i Ertebølletiden er vendt tilbage til år efter år. Skrænten, hvor bopladsen ligger, er på sydspidsen af en ø i det område, der kaldes Lodsholm. .

© Datafordeler og Peter Moe Astrup, Moesgård Museum

Jagt og fiskeri er fortsat vigtigt

Ertebøllefolket flytter sig fortsat med årstidernes muligheder for jagt og fiskeri, men med baggrund i de store skaldynger, køkkenmøddinger, der er fundet langs Limfjorden fra denne periode, ved vi, at de vender tilbage til de samme pladser gennem flere generationer. De højere temperaturer betyder, at der findes et dyreliv på disse breddegrader, som man i nutiden skal længere mod syd for at finde. For eksempel har der levet havskildpadder i de danske farvande. Jagt- og fiskemetoder forfines, og man fisker nu både med net, ruser og kroge. Analyser af menneskers knogler fra Ertebølletiden viser, at folk i overvejende grad har levet af føde fra havet.

Pilespidser fra Ertebøllekulturen, fundet ved Klarup

Foto: Nordjyske Museer

Fjordlandskabet i nye tider

Med bondestenalderen (4000-1800 f.kr) kommer nye tider, hvor man holder tamdyr som kvæg, får, geder og svin i stedet for at jage dyrene i deres naturlige miljø.

De voldsomme klimaændringer aftager, og menneskene i Limfjordsområdet begynder at tæmme landskabet. Landskabet er dog stadig i forandring på grund af den konstante landhævning, der langsomt hæver områderne nord for vippeaksen fra Nisum Fjord til Nordfalster.

Begravet viden

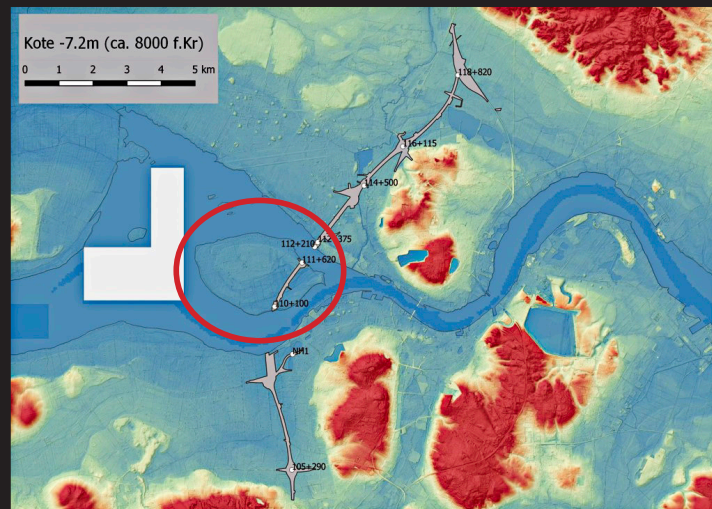
I Limfjordslandskabet ligger der begravet vidnesbyrd, der kan fortælle om de voldsomme begivenheder og de tidligere menneskers tilpasning til naturens vilkår. Mange kystbopladser fra Maglemosetiden ligger, som tidligere nævnt, i dag på havets bund, og rester fra Ertebølletiden befinder sig på skråningerne af de bakkeøer, der tidligere var omsluttet af havet.

Det arkæologiske arbejde i forbindelse med anlægsarbejdet til 3. Limfjordsforbindelse giver os en sjælden mulighed for måske at afsløre nogle af de fantastiske historier, som undergrunden omkring Limfjorden rummer.

Limfjorden og menneskene gennem tusinder af år

I forbindelse med anlægsarbejdet til 3. Limfjordsforbindelse har Peter Moe Astrup fra Moesgaard museum forsket i Limfjordens vandstand de seneste 10.000 år. Kortene viser i nuancer fra de laveste områder (blå) til de højeste (rød). Linjeføringen af 3. Limfjordsforbindelse er tegnet med gråt. Kortene viser blandt andet, hvordan Egholm har ligget under vand gennem flere tusinde år. På det ældste kort optræder Egholm med grønt som en meget lavtliggende ø-gruppe, og først på det sidste kort er der en klar kontur af øen.

Maglemosekulturen (9.000-6.400 f.Kr.)

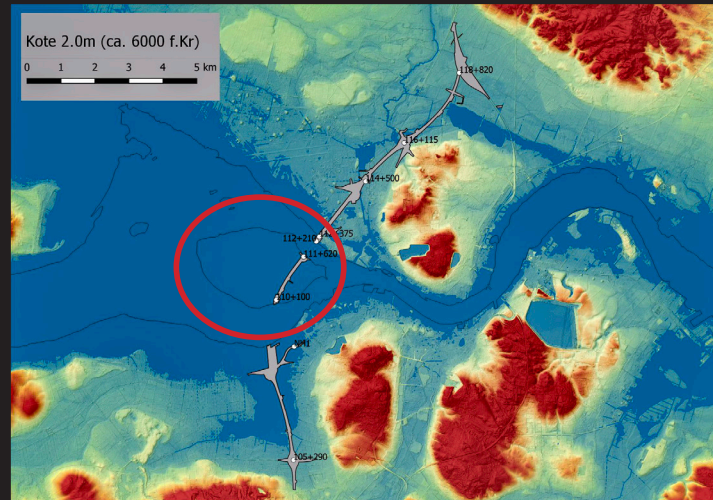
Datidens kyster ligger i dag på bunden af havet, og derfor har vi ikke kendskab til Maglemosekulturens kystbosættelser.

Egholm eksisterer på dette tidspunkt som en række lave småøer.

Bopladserne kendes hovedsageligt fra indlandets moser, hvorfra menneskene jagede og fiskede. På flere bopladser er der spor efter hytter og telte. Mange ornamenteret genstande af ben vidner om et rigt symbolsk liv. Grave er meget sjældne.

Det var Maglemosekulturen, som først tog flinte-øksen i brug, og deres pilespidser kaldes mikrolitter.

Kongemosekulturen (6.400-5.400 f.Kr.)

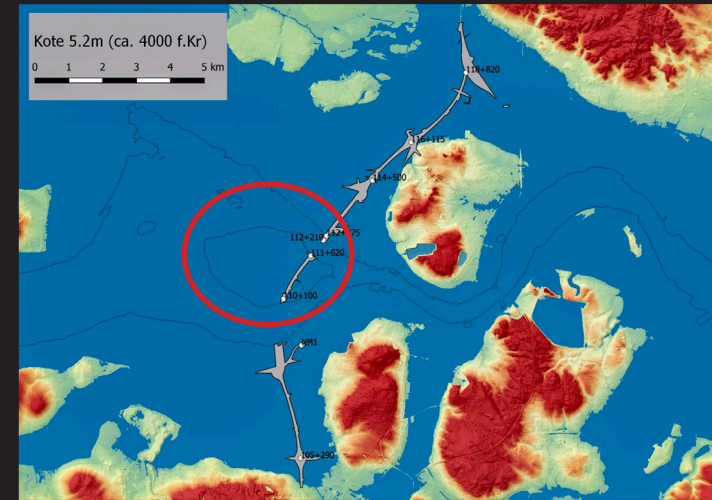
I løbet af et par tusinde år, smelter den sidste rest af is gletsjeren. Det får verdenshavene til at stige i den tidlige del af Kongemosekulturen, ca. 6.000 f.Kr. og helt frem til 4.000 f.Kr.

Egholm er nu dækket af vand.

I takt med havstigningerne får havet en stigende betydning som fødekilde. Bopladserne anlægges ved kysterne, men der er stadig jagtstationer i indlandet. Fra Nordøstsjælland og Skåne kender vi bopladser med grave. I Limfjordsområdet grundlægges de ældste køkkenmøddinger i denne periode.

Kongemosekulturen kendes ved deres brug af en type af flinteøkser, der kaldes kerneøkser og såkaldte skævpile af flint.

Ertebøllekulturen (5.400-4.000 f.Kr.)

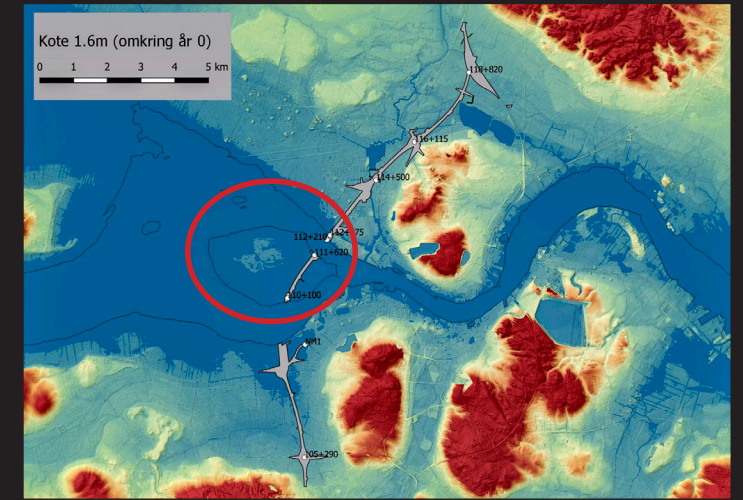
Vandstanden er på sit højeste, og Limfjords-arme strækker sig langt ind i landet. Ferskvandssøer og floder bliver en del af det salte hav og bakkerne små øer. Egholm er fortsat dækket af vand.

Ertebøllekulturen er særlig kendt for de specielle bopladser med køkkenmøddinger. Det er store op-hobninger af måltidsrester, særligt østersskaller. Vi ved, at nogle bopladser har været brugt i op til 1.000 år.

I Ertebøllekulturen boede man hovedsageligt langs kysterne, men i den senere del flyttede de også ind i landet.

De mest karakteristiske redskaber er tværpile og skiveøkser af flint. Senere begynder de at lave spidsbundede lerkar og spækklamper.

Jernalder (500 f.Kr – 750 e.Kr.)

Siden vandstanden var på sit højeste i stenalderen, har landet lige så stille hævet sig, og landskabet kommer gradvist til at ligne nutidens mere og mere.

I slutningen af stenalderen, bronzealderen og store dele af jernalderen betyder landhævningen, at tidligere lavvandede farvande bliver til frugtbare marskområder, som giver gode græsningsmuligheder for kvæg. Dette kan have givet samfundene omkring Limfjorden gode betingelser for at klare perioder, hvor der var knaphed på andre områder, fx hvis man havde fået en dårlig høst. Det ser da også ud til, at befolkningstallet var forholdsvis højt – måske på højde med 1600-tallet allerede før Kristi fødsel.

Egholm dukker gradvist op af vandet igen. Det er først i løbet af middelalderen, vi er sikre på, at Egholm bosættes af mennesker igen.

An aerial photograph of a rural landscape. In the center, a circular stone chamber tomb (høj) is visible, surrounded by a low stone wall. The landscape is a mix of green fields and brown, tilled earth. In the foreground, there are rows of green crops, likely cabbages. The background shows a line of trees and a distant horizon under a grey, overcast sky.

5000 års byggegaranti Stenalderens jættestuer står endnu

Af museumsinspektør Thomas Rune Knudsen

Jættestuer er store stenbyggede fællesgrave, hvor der kunne være begravet op mod 50-100 individer, og de har mere end mange andre fortidsminder været en kilde til fascination. Sammen med dysserne er de ældste, fortsat stående stenbyggede bygningsværker i Danmark, og de har en alder på henved 5200 år. Til sammenligning har Aalborgs ældste verdslige bygning, Jens Bangs Stenhus, netop fejret sit 400-års jubilæum, og de ældste stenbyggede dele af Vor Frue Kirke i Aalborg kan spores tilbage til ca. år 1100.

Foruden alderen skyldes fascinationen af de store stengrave velsagtens også den store arbejdsindsats og tekniske kunnen bag deres opførelse – for hvordan kunne de egentlig opføre sådanne stående stenkonstruktioner uden moderne hjælpemidler? Sågar før hestens indførsel og årtusinder før bronzen og jernet blev hverdagsmaterialer.

Byggeriet

En jættestue består af tre dele: et stenbygget gravkammer, en stenbygget gang og en høj med randstenskæde. Gangen kan være mere eller mindre besværlig at manøvre sig igennem, men derefter kommer man ind i kammeret, som ligger vinkelret på gangen. Kammerets højde vil være afgjort af størrelsen på de bæresten, der holder dækstenene, som udgør loftet.

Til byggeriet skulle der ikke bare findes store sten, men også utallige mindre sten, flintskærver til pakninger samt ler og sand til højen. Ikke nok med at det var arbejdskrævende at bygge en jættestue, så krævede det også teknisk kunnen. Mellemrum mellem de store sten blev udmuret med flade sandsten, og der skulle laves pakninger, dræn og drængrofter. Formålet med hele den sindrige konstruktion

Fig. 1. Klovenhøj blev istandsat i efteråret 2024. Der blev sået græs, så til foråret vil den stå som en flot grøn høj.

Foto: Nordjyske Museer.

Fig. 2. Tørmursfliser i Ørnhøj. Den rødliga nuance tilkendegiver, at der her er tale om en istandsættelse med nye fliser.

Foto: Nordjyske Museer.

var at holde bærestenene på plads og undgå, at kammeret blev fugtigt. Fliserne blev hugget ud af større stykker og tildannet, så de fik den helt rigtige form, og kunne sættes i spænd. I Jordhøj var tørmurene mellem bærestenene tætnet yderligere med birkebark. Der var en betydelig sans for detaljer, og kvaliteten af håndarbejdet taler for sig selv. Jættestuerne har overleveret i årtusinder.

Det er et ofte stillet spørgsmål, hvordan de store sten er lagt på plads, og dette står endnu ikke helt klart. De store sten kunne manøvreres på plads med forskellige hjælpemidler som bomme, kiler, platforme, ramper og forskellige løfte- og trækanordninger. Fra enkelte jættestuer er fundet spor efter, hvor svære stolper har stået og evt. har været brugt under byggeriet. Der har sikkert været nervepirrende øjeblikke, når den helt rigtige sten skulle placeres det helt rigtige sted, så vægten af stenene hvilede på de rette punkter og stenene gensidigt støttede hinanden.

Fig. 3. Jyllands største genforeningssten på 25 tons ligger ved Brovst og blev i 1920 flyttet af 40 personer og fire spand heste.

Foto: Nordjyske Museer.

Transporten af de store sten har også været et kapitel for sig. Det krævede masser af arbejdskraft. Dæksten kunne veje fra få tons og helt op til 20 tons. Vi ved fra både eksperimenter og etnografien, at der er flere teknikker til at flytte store sten. Man kan løfte og bære sten med reb og bærestænger, som det er afprøvet ved et eksperiment i Mexico. 35 personer kan løfte en to tons stensøjle. Tilsvarende har 35 personer løftet en tønstung stensulptur i Colombia over syv kilometer på en uge, mens de samtidigt ryddede en sti igennem tæt skov. Mere effektivt vil det være at slæbe stenene, og dette vil også være nødvendigt med de store

Fig. 4. Stenen "Darodaro" flyttes for den afdøde Saroenigeho fra Bawamataloea fra på øen Nias, Indonesien.

Foto: Ludwig Borutta, ca. 1915. Nationaal Museum van Wereldculturen Leiden.

dæksten, da der ikke ville være plads nok omkring så store sten til, at man ville kunne løfte dem. Eventyreren Thor Heyerdahl prøvede på Påskeøen at flytte en 10 tons stenskulptur på en slæde, hvilket lykkedes med 180 personer. Amerikaneren Charles Love prøvede også at flytte en tilsvarende stor stenskulptur med kun 25 personer ved også at anvende træroller. På ujævnt terræn kan træroller skabe ustabilitet, så man bør være forsigtig med at konkludere, at nogen metoder nødvendigvis skulle være smartere end andre, da det hele afhænger af situationen.

For stenaldermennesket var der utallige store sten at finde i landskabet. Ingen havde jo før brugt dem i nævneværdigt omfang. At finde og indsamle stenene må dog have været et omfattende stykke arbejde, og stenrydning under agerbrug har været møjsommeligt og besværligt, da de store sten var væsentligt mere hyppige.

De store sten var kommet til landet sammen med sidste istids mægtige gletchere og efterladt spredt og gruppevis i landskabet, da isen forsvandt for omkring 11.000 år siden. Nogle af stenenes ophav kan spores, fx den karakteristisk spættede rhombeporfyr, som næsten udelukkende findes i Nordjylland, men hører geologisk hjemme i den indre del af Oslofjorden. En rhombeporfyr-sten kan ses inde i kammeret af Ørnhøj.

I forbindelse med byggeriet af en jættestue har man næppe fragtet stenene særligt langt, da stenene var lokale stenarter som fx granit eller gnejs. Over tid blev de store sten mindre hyppige i landskabet i kraft med at byggeriet af kirker, broer m.v. krævede materialer, hvorved flere storstensgrave utvivlsomt også har måtte lade livet. Det estimeres, at der oprindeligt har været ca. 4.000 jættestuer på landsplan. Der findes nu ca. 100 velbevarede jættestuer og et større antal, der henligger som ruiner.

Fig. 5. Store sten skulle også bruges til randstenskæden omkring jættestuen, og randstenskæderne er forskellige fra jættestue til jættestue. Ved Klovenhøj var flere randsten væltede pga. grævlingegange. Foto: Nordjyske Museer.

Nordjyske jættestuer

Når man besøger jættestuekamre, sker det, at man opdager, at to sten fra bygningsværket hører sammen. I Ørnhøj lidt uden for Frejlev er der i gravkammeret to såkaldte tvillingesten, som oprindeligt har udgjort samme, æggeformede stenblok. Stenaldermennesket har kunnet se, at de hørte sammen og stillet dem i relation til hinanden inde i kammeret. Lidt usædvanligt står den ene halve sten på den spidse ende, mens den anden står på den stumpe ende. Istidens vældige kræfter kan have foretaget sådanne spaltninger, men det kan ikke udelukkes at det er jættestuefolket, som kan flækket stenen, men hvordan det skulle være gjort, ved vi ikke med sikkerhed, da ingen mærker i form af riller eller kilehuler, nogensinde er fundet i en dansk jættestue.

Almindeligvis er der kun et enkelt kammer i en høj, men der kan være flere. Snibhøj ved Hobro er et eksempel på en dobbeltjættestue, hvor der er to kamre med hver deres gang i samme høj. I Nordjylland er også jættestuer med flere kamre i forlængelse af hinanden. Landets eneste jættestue med tre kamre er Hvisselhøj ved Brovst.

Fig. 6. I Klovenhøj er mellemrum mellem bærestenene i kammeret ikke er muret til, men bygget som små nicher ved, at der på bagsiden er sat fliser på højkant.

Foto: Nordjyske Museer.

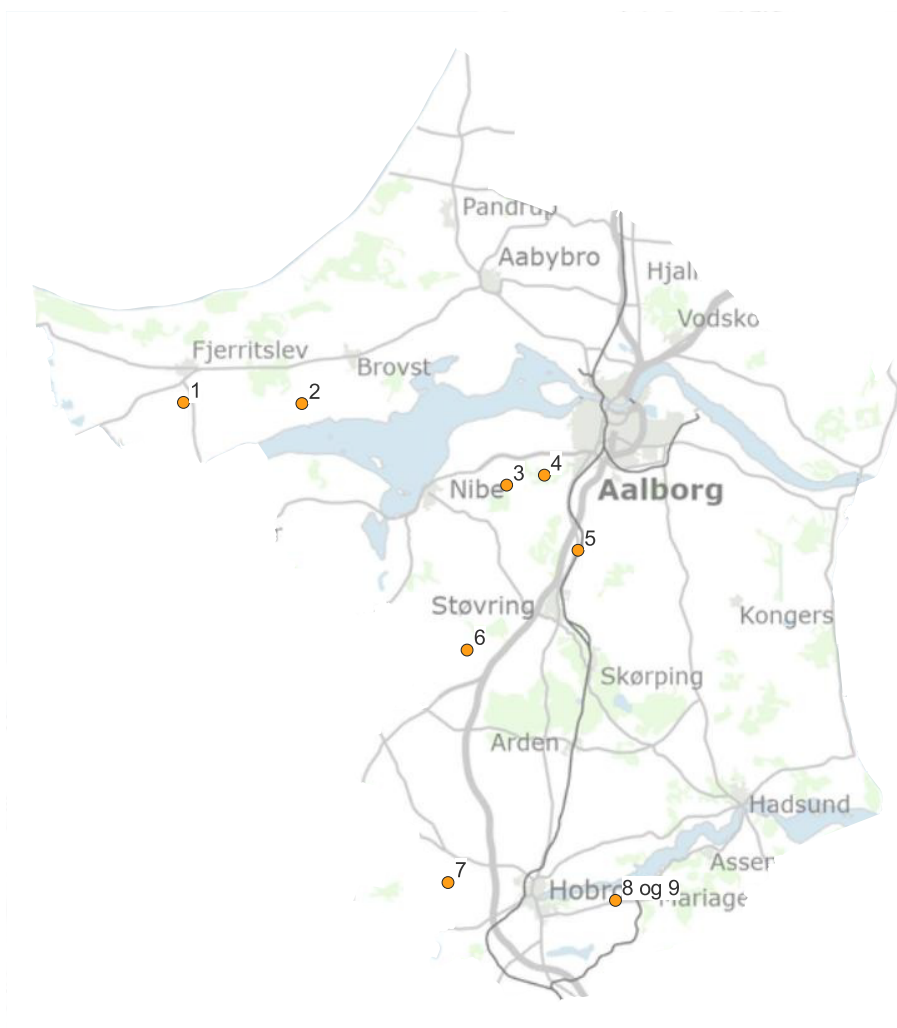

Fig. 7. Velbevarede gravkamre, hvoraf de fleste kan besøges.

- 1 Klovenhøj,
- 2 Hvisselhøj,
- 3 Sønderholm,
- 4 Ørnhøj,
- 5 Ellehøj,
- 6 Stenshøj,
- 7 Snibhøj,
- 8 Jordhøj
- 9 Kongehøjen.

Der er offentlig adgang til dem alle med undtagelse af Klovenhøj og Jordhøj.

Grafik: Nordjyske Museer.

I det østlige Himmerland og det sydlige Vendsyssel er der flere besøgsværdige gravkamre.

Flere af dem har også navne, der giver anledning til spekulation. Mens Stenshøj, Jordhøj og Kongehøjen næsten forklarer sig selv, så er navne som Klovenhøj, Snibhøj og Hvisselhøj mere uklare og besynderlige og kræver lidt mere villighed til spekulation. Hvisselhøj kan være en hentydning til højens kupering af landskabet, og Snibhøj og Klovenhøj kan hentyde til, at der har været en brydning eller kløft ind i højen. Særligt ville dette have været tydeligt efter fjernelsen af overliggerne over gangen til Klovenhøj, hvilket højst sandsynligt skete i forbindelse med, at det danske militær udgravede jættestuen i 1864.

Spor efter de afdøde

Det er ganske udbredt, at jættestuerne er blevet udgravet, og det ofte af ukyndige hænder. Under istandsættelsen af Klovenhøj i 2024 blev der i gangen fundet en ravperle og en flintøkse, som må være tabt, overset eller bortkastet, da jættestuen blev udgravet i 1864.

Fig. 08. Tand fundet i højsiden af Ørnghøj.

Foto: Nordjyske Museer.

Under istandsættelsen af Ørnghøj, der også blev gennemført i 2024, fandt man tænder fra afdøde. De blev ikke fundet i gravkammeret eller i gangen, men derimod oppe på højen. Mysteriet om tænderne viste sig at have en logisk forklaring. I den sene del af bondestenalderen eller bronzealderen havde man gravet ned i højen og tvunget sig adgang til gravkammeret. Og da man rømmede kammeret fra nedfalden jord ud igennem hullet i højsiden, fjernede man også de menneskelige efterladenskaber, og anlagde sandsynligvis sin egen grav inde i kammeret. Hullet i højsiden blev så repareret, og tænderne endte sammen med opfyldsmateriale på højsiden.

Store fællesprojekter

Arbejdet med at opføre jættestuerne vil have krævet mange deltagere, og det var måske også en del af hensigten. Det var store fællesprojekter, hvor hele lokalsamfundet ville have deltaget på de mest kritiske tidspunkter. Jovist skulle håndværket være i orden, men det var også en social begivenhed. Man kan fint forestille sig forskellige fejringer undervejs, som man i nutiden kender det fra rejsegilder.

Efter et års tid kunne bygmestrene så rejse videre, og da jættestuerne står endnu, kunne de sagtens have givet 5000 års byggegaranti.

An aerial photograph of an archaeological excavation site. The ground is a mix of light brown soil and darker, possibly excavated areas. Several workers in high-visibility vests (yellow, orange, purple) are scattered across the site. A large, dark, irregularly shaped pit or trench is visible on the right side. The text 'Fortidens detektiver' and 'Muldens skjulte hemmeligheder' is overlaid on the top left. A red L-shaped graphic element is on the bottom left.

Fortidens detektiver

Muldens skjulte hemmeligheder

Af museumsinspektør Peter Thomsen

En af glæderne ved at arbejde som arkæolog er uforudsigeligheden og spændingen ved at påbegynde en udgravning. De fleste gange har man en idé om, hvad der venter, men der er altid en chance for, at der dukker noget helt uventet og overraskende op af mulden.

En overraskelse behøver ikke at være et spektakulært fund som oldtidsguld eller en våbenofring, der kan skabe overskrifter i dagspressen. Det kan lige så godt være et mindre prangende fund, som en meget speciel type lerkrukke, en helt uventet bygningstype, eller et smykke fra jernalderen, som af ukendte årsager ligger sammen med flintredskaber fra bondestenalderen.

Ved sådanne uventede fund begynder et ekstraordinært detektivarbejde for arkæologerne.

En uventet opdagelse

En sådan uventet overraskelse stødte arkæologerne fra Nordjyske Museer på i foråret 2022, da der blev foretaget en mindre udgravning på en bakketop ved landsbyen Bradsted, vest for Støvring i Himmerland. Den lokale grusgrav skulle udvides, hvilket den jævnligt er blevet de sidste 20 år. Nordjyske Museer har derfor ofte været ude for at lave forundersøgelser på netop denne bakke. I alt har museet undersøgt området 14 gange mellem 2004 og 2024, hvor det fem gange har resulteret i en egentlig udgravning. Arkæologerne havde derfor en rimelig fast forventning til, hvad de ville kunne finde ved den nye undersøgelse – det troede de i hvert fald.

Tidligere udgravninger havde afdækket en spredt bebyggelse fra slutningen af bronzealderen og begyndelsen af jernalderen (ca. 700 f.Kr. til år 0), som hovedsageligt bestod af tidstypiske treskibede langhuse, affaldsgruber og kogestensgruber, som der er fundet i

Udgravningen med
grusgraven i baggrunden.
Foto: Nordjyske Museer.

tusindvis af i Danmark. Med undtagelse af nogle få enkelte løsfund fra stenalderen og en række gravhøje fra bronzalderen i nærheden, var der ikke spor af andre perioder af oldtiden på stedet.

Kort over alle undersøgelser ved Bradsted Grusgrav. Huse er markeret med blå.

Foto: Nordjyske Museer.

I første omgang forventede arkæologerne en ganske rutinemæssig udgravning, da forundersøgelsen på stedet havde vist, at her lå flere huse og gruber fra netop den periode. Den egentlige udgravning begyndte derfor planmæssigt. Det øverste muldlag blev gravet væk, og ganske som forventet dukkede de første tre langhuse fra overgangen mellem bronzalderen og jernalderen op. Men herefter dukkede en stor oval sort plet op i den lyse undergrund. Den ovale plet var knap 14 meter lang og var lige akkurat ikke blevet fundet ved forundersøgelsen, da søgegrøfterne normalt bliver lagt med ca. 15 meters mellemrum.

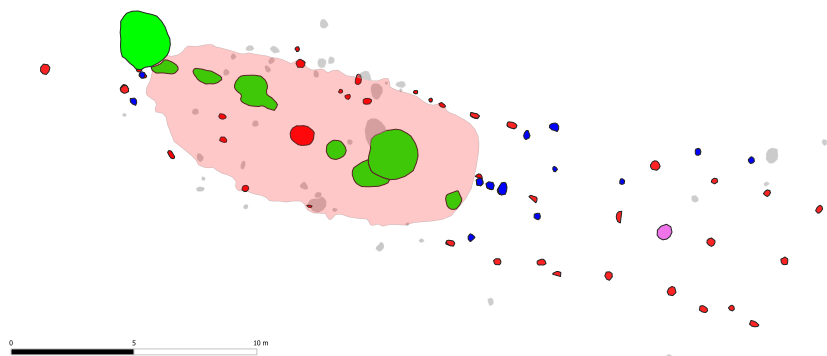
Et sjældent fund fra bondestenalderen

Det stod hurtigt klart for arkæologerne, at der var dukket et stort langhus op, hvis størrelse og udformning tydede på, at det var meget ældre og dermed fra en helt anden historisk periode. Faktisk blev arkæologerne hurtigt overbevist om, at huset var næsten dobbelt så gammelt, som de andre langhuse på stedet, og at huset måtte stamme fra slutningen af bondestenalderen, det vil sige omkring år 2000 f.Kr. Dette blev senere bekræftet af en kulstof 14-datering.

Fund af huse fra bondestenalderen er generelt meget sjældne, og ved Bradsted er denne type hus endnu sjældnere.

Langhuset var opbygget med en central række stolpehuller, som har båret husets tag, og en række stolper i begge sider, som har markeret husets vægge. Den store sorte og ovale plet udgjorde den vestlige del af huset, og markerede hvor gulvet var nedgravet ca. en halv meter ned under gulvniveauet i resten af huset. I dette nedgravede gulv blev der fundet en række mindre opbevaringsgruber, hvor stenaldermenneskerne har kunnet opbevare redskaber eller forråd. I husets østende, hvor gulvet ikke var nedgravet, blev der

fundet rester af et ildsted, hvor der formentligt er blevet tilberedt måltider til husets beboere.

Tegning af stenalderhuset med tagbærende- og vægstolper (rød), andre stolpehuller (blå), gruber (grøn) og ildsted (lilla).

Foto: Nordjyske Museer.

I bunden af nedgravningen blev der også fundet en større grube, som tydeligt var yngre end selve huset, samt en række parallelle striber, som stammede fra pløjning med en ard, som er en primitiv plov. Hvilket vi vender tilbage til senere.

At huset havde denne udformning, var egentligt meget typisk for huse i slutningen af bondestenalderen. Det, der gør dette hus specielt, er dets størrelse. Huset var hele 31,1 meter langt og 5,3 meter bredt, hvilket giver en grundflade på 165 m². Dette er betydeligt større end gennemsnittet for huse fra samme periode, hvor husene ofte havde et areal på omkring 100 m². Sammenligner vi med huse i dag, så havde beboerne i stenalderhuset umiddelbart mere plads end en moderne familie i et typisk dansk parcelhus, som har en gennemsnitlig størrelse på ca. 140 m². Dog skal vi have i mente, at der kan have boet flere personer i huset, end de 4-5 personer, der normalt bor i et parcelhus i dagens Danmark. Dertil har en del af huset muligvis også været indrettet til stald for husdyr som fx køer og får.

Et unikt indblik i stenaldermenneskets liv

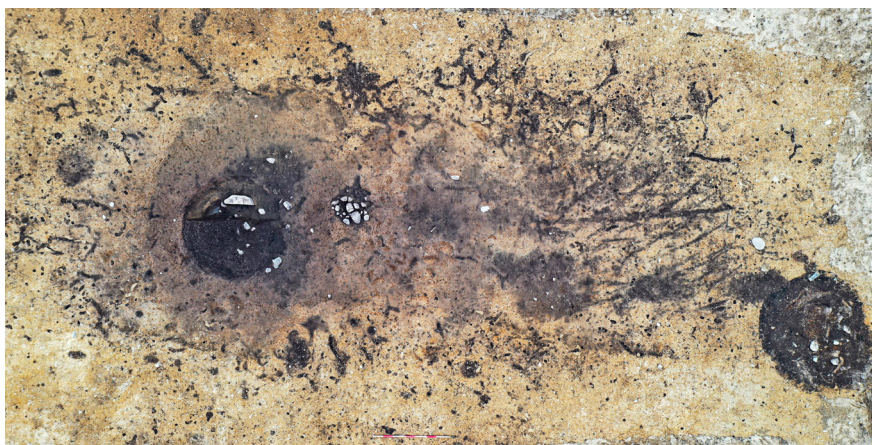
Huset gav desuden mulighed for et unikt indblik i beboernes dagligdag i bondestenalderen. I langt de fleste huse fra oldtiden er gulvet væk pga. flere tusind års pløjninger, men da en del af gulvet var gravet ned, var der potentiale for at finde spor af beboernes daglige liv i huset.

Ved andre udgravninger af lignende huse har den nedgravede del haft et rigt indhold i form af rester af lerkrukker, flintredskabet og rester efter produktionen af flintredskaber som fx økser, kornsegl og knive. Det var derfor med store forventninger, at arkæologerne begyndte at grave sig ned i den store mørke plet på udgravningsfladen, som udgjorde den nedgravede del af huset.

De første genstande, som dukkede frem af den mørke jord, var keramik fra begyndelsen af jernalderen. Keramikens alder stemte ikke overens med huset, men det ikke overraskende, da der omkring

stenalderhuset ligger rester af flere huse fra begyndelsen af jernalderen. I takt med nedgravningen til gulvet er blevet fyldt op og jorden dermed blev komprimeret, er meget af den yngre keramik endt nede i huset.

Da arkæologerne gravede sig længere og længere ned og nærmede sig gulvlaget, begyndte der at dukke stykker af flint og keramik op, som passer bedre i tid med husets alder. Da bunden endeligt blev nået, var det et uventet syn, som mødte arkæologerne. Gulvlaget var næsten ikkeeksisterende, og det så ud til, at huset var blevet grundigt tømt, da beboerne var flyttet ud. Der var kun få genstande at finde i bunden, men centralt i nedgravningen fandt man en lille smule gulvlag bevaret, og i gulvet lå flere stykker keramik og flint. Flinten var rester fra produktionen af de fladehuggede flintredskaber, som er karakteristiske for slutningen af bondestenalderen, og det er derfor sandsynligt, at lignende redskaber blev produceret

Den nedgravede del af huset under udgravning. Læg mærke til ardscorene i højre side.

Foto: Nordjyske Museer.

i huset.

Gulvet i huset var dog ikke helt uden positive overraskelser. I bunden af nedgravningen fandt man flere parallelle streger. Disse streger stammer fra pløjning med en primitiv plov, kaldet en ard. Husets gulv må derved være blevet pløjet op, efter at huset var blevet forladt, og det kan forklare manglen på et egentligt gulvlag. Denne pløjning og manglen på genstande fra da huset var beboet, fortæller os, at huset sandsynligvis blev grundigt tømt, da det blev forladt. Det er også muligt, at husets stolper blev fjernet og genbrugt, så der blev plads til, at gulvet kunne pløjes op.

En brik i puslespillet

På trods af det sparsomme genstandsmateriale i den nedgravede del af huset, stod arkæologerne stadig tilbage med en betydelig opdagelse, som udgør en vigtig brik i vores forståelse af forhistorien.

Huset har været en bolig for en eller flere familier, som formentligt har dyrket de nærliggende marker og holdt husdyr. Vi kan desværre ikke sige meget om husets beboere uden genstande eller andre huse fra samme tid på stedet til at sammenligne med. Men

fundet af huset vidner om, at der har boet mennesker ved Bradsted langt længere tilbage, end tidligere udgravninger har vist. Området har derfor været beboet for mindst 4.000 år og ikke de knap 2.500 år, som fundet af de øvrige huse har vist.

Det leder til at spekulere i, hvilken status husets beboere har haft. Indtil videre er det et ubesvaret spørgsmål, om det var en almindelig bondefamilie eller en høvding, som har boet i huset. Det har dog ikke været en hr. hvem-som-helst, som har haft brug for så meget plads, og som har investeret så meget energi i at bygge så stort et hus.

For stenaldermennesket har huset først og fremmest fungeret som bolig, men hvis vi ser på huset i en bredere kontekst, er det mere end bare det. Huset lå placeret nær toppen af en markant bakke og har kunnet ses på lang afstand, hvilket gav det en dominerende tilstedeværelse i landskabet. Denne dominerende placering blev senere i bronzealderen anerkendt med anlæggelsen af adskillige gravhøje i umiddelbar nærhed af huset. Det taler for, at huset kan være opført af en betydningsfuld slægt, som gerne vil underlægge sig området – blandt andet ved at huset kunne ses langt derfra, ligesom gravhøjene i de efterfølgende århundreder.

Huset fra Bradsted giver et billede af, hvordan arkæologer altid arbejder med uforudsigeligheden som præmis, og som nogle gange spiller arkæologerne et puds, når de udgraver Danmarks oldtid.

En udgravning bliver aldrig udført, uden at arkæologerne først har lavet en forundersøgelse og dermed har dannet sig et nogenlunde overblik over de fortidslevn, som måtte være at finde på stedet. Men en arkæologisk udgravning er altid en opdagelsesrejse i fortiden, og det er ofte de uforudsete opdagelser, at arkæologerne må agere en salgs fortidens detektiver, når de søger i mulden efter svar. Disse uforudsete opdagelser rykker hele tiden på vores forståelse af fortiden og vores forfædre – hvem ved, måske finder vi endnu et stenalderhus i Bradsted om nogle år.